

Jerzy J. Wiatr a jeho pojetí politiky ve středovýchodní Evropě*

MICHAL KUBÁT**

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze

1. Úvod

Známý polský politolog a sociolog politiky Jerzy J. Wiatr je v českém politologickém prostředí převážně znám jako autor, od kterého Giovanni Sartori [2005: 235] převzal (a následně rozvinul) teorii hegemonické strany [Wiatr 1970c]. Taková stopa zanechaná v jednom z nejvýznamnějších děl světové politické vědy je nepochybně důležitá, ale Wiatrův příspěvek rozvoji politologie a sociologie politiky je mnohem širší.

V roce 2006 vydalo varšavské nakladatelství Scholar zatím nejnovější knihu profesora Wiatra pojednávající o politických a sociálních proměnách středovýchodní Evropy po roce 1989 [Wiatr 2006a]. Tato velká komparativní práce působí dojmem jakéhosi završení či shrnutí jeho dosavadního příslušného bádání. Naskýtá se tedy více než dobrá okolnost seznámit se touto jeho prací a při té příležitosti krátce představit (či připomenout) samotného J. J. Wiatra a jeho dílo.

2. Jerzy J. Wiatr – politolog a sociolog politiky v minulosti a současnosti

Jerzy J. Wiatr je živoucím dokladem specifík poválečného (nejen) politického vývoje středovýchodní Evropy, zvláště Polska. Tato specifika můžeme shrnout do tří bodů. Za prvé je to obecné spojení vědy a politiky, za druhé spojení komunistické/socialistické politiky a sociální vědy a za třetí spojení domácí vědecké a politické kariéry v podmínkách komunistické země a vědecké kariéry v mezinárodním (západním) společenskovědním prostředí. Všechny tyto body souvisí s vyloženě polskými osobitostmi. V Polsku je totiž úzké sepětí akademické sféry a politiky historicky podmíněné a přinejmenším ve 20. století a současnosti naprosto běžné [srov. Kubát 2002a: 151–152]. Spojení vědy (sociální vědy) a komunistické politiky souvisí s povahou Polské lidové republiky, která nikdy nebyla totalitním státem v plném významu toho pojmu (zcela jistě ne po roce 1956) a ve

* Tento text byl zpracován v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky č. 407/07/P091.

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Michal Kubát, Ph.D., Katedra ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, e-mail: majkkubat@hotmail.com.

kteří ideologická indoktrinace společnosti nikdy nedosáhla například československé úrovně. Sociální vědy, hlavně politologie a sociologie, jednak v „lidovém“ Polsku existovaly, jednak byla míra jejich deformace relativně nízká, a proto se jejich představitelé mohli účastnit mezinárodního (západního) vědeckého života [Kubát 2002b: 223–224].

2.1. Akademická a politická kariéra

Do všech těchto scénářů více méně zapadá emeritní profesor sociologie Varšavské university Jerzy Józef Wiatr (nar. 1931), který má za sebou bohatou vědeckou i politickou minulost. Profesor Wiatr byl v letech 1949–1990 členem Polské sjednocené dělnické strany (PZPR) a po jejím rozpuštění aktivně působil, a to nikoliv pouze jako řadový člen, v nástupnické Sociální demokracii Polské republiky (SdRP), později Spojenectví demokratické levice (SLD).¹ Před rokem 1989 vědecky a pedagogicky pracoval na Varšavské universitě. V letech 1981–1984 zastával funkci ředitele Institutu základních problémů marxismu-leninismu při Ústředním výboru PZPR. Aktivně se účastnil života Polského sdružení politické vědy, jehož byl dvakrát předsedou. Po roce 1989 je jeho jméno kromě Varšavské university spjato také zejména s Institutem sociálních a mezinárodních výzkumů Nadace Kazimierze Kelles-Krauza a čtvrtletníku Sociálnědemokratická myšlenka. Bohaté jsou jeho mezinárodní vědecké kontakty. J. J. Wiatr byl v letech 1979–1982 viceprezidentem Mezinárodní asociace politické vědy (IPSA) a v letech 2000–2003 prezidentem Středoevropské asociace politické vědy (CEPSA). Působil jako hostující profesor na universitách mj. v Michiganu, Manchesteru, Vancouveru (UBC). Profesor Wiatr vždy hojně publikoval, a to jak doma, tak i v zahraničí. Je autorem mnoha knih a bezpočtu kratších textů. Od 60. let 20. století se účastnil řady mezinárodních sociologických a politologických výzkumů.

2.2. Inspirace a dílo

Jerzy J. Wiatr zcela jistě byl „součástí systému“. Nevyhnul se ani čistě propagandistickým pamfletům, především z dob svého mládí v první polovině 50. let 20. století, z nichž asi nejznámější je Stalina oslavující text napsaný spolu se Zygmuntem Baumanem [srov. Bauman, Wiatr 1953]. Nicméně později již většinou nepropadal komunistické ortodoxii a dogmatismu a sám se hlásil k reformnímu křídlu PZPR, a to především prostřednictvím politické publicistiky [Wiatr 1996c: 12–13].² Wiatrový odborné politologické a sociologické analýzy z období před

¹ V 90. letech 20. století byl řadu let poslancem Sejmu a v letech 1996–1997 ministrem školství.

² Ovšem jeho reformismus měl své meze a byl prý značně konformní, jak dokládá mj. příběh z konce 80. let 20. století, kdy Wiatr z vlastní iniciativy poslal rukopis své knihy *The*

rokem 1989, včetně těch publikovaných na Západě, někdy trpěly jistými dobovými deformacemi,³ ale vždy se jednalo o odborné texty v pravém slova smyslu a ne propagandistické agitky.⁴ Po roce 1989 zjednodušeně řečeno vesměs zůstal svým marxistickým kořenům věrný.⁵

Ve svém myšlení byl ovlivňován především dvěma teoretiky: Hochfeldem a Gramscim. Jerzy J. Wiatr je přímo žákem (bývalým studentem a asistentem) Juliana Hochfelda (1911–1966), jednoho z předních polských marxistických sociologů 20. století [srov. Adamek 1984: 201–212], který současně po celý život působil jako komunistický politik. Antonio Gramsci ovlivnil J. J. Wiatra samozřejmě zprostředkovaně. Tento italský teoretik měl vůbec velký vliv na polské marxistické revizionisty, přičemž ve Wiatrově případě se tento vliv konkrétně projevil knihou *Marxismus a politika* vydanou na konci 80. let [Wiatr 1987a].

Tematicky můžeme Wiatrovo vědecké dílo (tedy vyjma publicistiky) rozdělit do několika hlavních okruhů.⁶ Jsou to práce věnované mj. problematice ideologií [Wiatr 1965; Wiatr 1968a], sociologickým reflexím národnostních otázek či otázek národního zájmu [Wiatr 1969; Wiatr 2004a], sociologii armády [Wiatr 1964, 1988], lokální politice [Wiatr 1987b, 1998c, 2002], marxistické sociologické teorii [Wiatr 1973, 1987a; Wiatr 1989], obecné sociologii [Wiatr 1979] a sociologii politiky [Wiatr 1977, 1978, 1999c].

Hovoříme-li o Wiatrově díle, nemůžeme nezpomenout jeho starší práce publikované v Československu. Do češtiny byly přeloženy tři Wiatrovy knižní publikace: *Armáda, společnost, politika v USA* [Wiatr 1963], *Společnost: Úvod do systematické sociologie* [Wiatr 1968b] a *Angažovaná sociologie: (črty o sociologii a politice)* [Wiatr 1970a]. V první práci, silněji dobově zatížené, J. J. Wiatr prosazuje tezi o rostoucích projevech militarismu v tehdejší americké politice. Druhá práce je zjednodušeně řečeno syntézou příslušné problematiky provedenou z marxistických východisek. Třetí práce je souborem Wiatrových samostatných esejů z let 1958–1962.

Soldier and the Nation: The Role of the Military in Polish Politics, 1918–1985 [Wiatr 1988] před jejím vydáním na Západě gen. Jaruzelskému k posouzení. Informace získaná od dr. hab. Antonia Dudka z polského Institutu národní paměti během rozhovoru s ním ve Varšavě dne 5. 7. 2007.

³ Například v článku pojednávajícím o politickém stranictví v Polsku publikovaném v *The American Political Science Review* v roce 1970 mj. v rozporu s realitou zveličuje „nezávislost“ a „důležitou roli“ satelitních stran (Sjednocená lidová strana a Demokratická strana) v politickém systému Polské lidové republiky. Rovněž v historických pasážích textu popisujících léta 1944–1948 najdeme ne snad přímo nepravdy, ale zamlčení jistě [Wiatr 1970b: 1239–1241].

⁴ Týká se to také textů, při jejichž psaní J. J. Wiatr čerpal z osobních zkušeností přímého účastníka politického dění, o čemž nezapomínal čtenáře uvědomit [srov. Wiatr 1981: 813; Wiatr 1993a: 5–6; Wiatr 2006b: 347 a násl.].

⁵ Je to vidět například na rozsáhlé práci *Socjologia polityki* [Wiatr 1999c], která je čtvrtým (po roce 1989 prvním) pozměněným vydáním knihy *Socjologia stosunków politycznych* [první vyd. Wiatr 1977]. Vydání z roku 1999 bylo beze změn reprintováno v roce 2002.

⁶ Následuje ilustrativní přehled, nikoliv vyčerpávající seznam vydaných publikací.

2.3. *Wiatrův zájem o Polsko a středovýchodní Evropu*

V předchozí podkapitole uvedený výčet okruhů Wiatrova odborného zájmu je nutné doplnit o ještě jednu klíčovou položku. Jedná se o tematiku Polska a středovýchodní Evropy a jejího vývoje po roce 1989. Těmto tématům se opět věnuje několikerým způsobem.

Jednak to jsou normativněji laděné texty, ve kterých se zpočátku snažil hledat novou identitu (postkomunistické) levice ve změněných podmínkách [Wiatr 1991] a v pozdějších pracích analyzoval obecné teoretické (ideové) a praktické problémy a výzvy levice jako takové [Wiatr 1998b, 2000]. Následně se jedná o práce věnované domácím, polským, problémům: především politologickým a sociologickým analýzám polských zkušeností s transformací. Zde se zaměřuje především na problematiku politické (demokratické) transice a konsolidace, přičemž svoji pozornost neupíná pouze k institucionální stránce věci (např. parlamenty, strany a stranické systémy), nýbrž si všímá také postojových a behaviorálních otázek [Raciborski, Wiatr 2005; Wiatr 1990, 1993c, 1996d; Wiatr et al. 2003]. Kromě toho se hojně věnuje vesměs politologickým analýzám konkrétních polských historických, politických a sociálních fenoménů⁷ [Wiatr 1993a, 1993b, 1996b, 1997] a také politickým úvahám, komentářům či polemikám [Wiatr 1996a, 1999a, 2004b].

Opouští-li Wiatr Polsko, pak trojím způsobem. V menší míře to jsou případové studie, analýzy jednotlivých zemí středovýchodní Evropy. Příkladem budiž jeho brožura (38 tištěných stran) věnovaná Slovinsku [Wiatr 1998a]. Častěji se zabývá konkrétními teoretickými politologickými problémy, jejichž analýzu doprovází zkušenostmi zemí středovýchodní Evropy po roce 1989. Jako příklad lze uvést představení své vlastní typologie přechodů k demokracii [Wiatr 1992], nebo jeho příspěvky do diskuse o kladech a záporech parlamentarismu a prezidencialismu či poloprezidencialismu [Wiatr 1999b, 2001]. Ještě jindy píše bohaté komparativní studie analyzující politiku středovýchodní Evropy jako celku, přičemž tuto komparativní analýzu spojuje s teoretickými úvahami a tezemi [Wiatr 1999d]. Do této kategorie Wiatrových děl patří nejnovější rozsáhlá komparace [Wiatr 2006a], které se budeme věnovat v další části textu.

3. Nad knihou o postkomunistické Evropě

Jak již bylo řečeno v úvodu, varšavské nakladatelství Scholar, specializující se na vydávání odborné literatury z oblasti společenských a humanitních věd, vydalo v roce 2006 zatím poslední Wiatrovu knihu, která nese název *Postkomunistická Evropa. Proměny států a společností po roce 1989* [Wiatr 2006a]. Je to obsáhlá publikace čítající více než 400 tištěných stran, ve které najdeme komplexní analýzu především politického vývoje zemí středovýchodní Evropy od roku 1989 do současnosti.

⁷ V menší míře se také věnuje mezinárodním otázkám [Wiatr 2005a, b].

3.1. Souhrnná komparativní analýza

Zmíněná úplnost analýzy znamená, že autor přísně systematickým způsobem obsáhl všechny hlavní oblasti postkomunistické politiky. Věnuje se jak institucionálně-politické stránce věci, tak i záležitostem behaviorálním a postojovým.

Z hlediska obsahu můžeme Wiatrovu práci rozčlenit do několika tematických okruhů. Za prvé to jsou kapitoly věnované historickým aspektům vývoje středovýchodní Evropy a historickému dědictví regionu. Nejprve píše o vzniku a rozšíření komunistického panství v Evropě a analyzuje povahu starého režimu, kdy si především všimá odlišností existujících mezi jednotlivými „národními“ komunistickými politickými systémy. Následuje klasická transitologická kapitola zkoumající „třetí vlnu demokratizace“. Historická část práce je ukončena kapitolou pojednávající o rozpadu multietnických států, resp. federací (SSSR, Jugoslávie, Československo).

Druhý soubor analyzovaných problematik patří mezi standardní politologická témata ve smyslu *comparative politics*, tj. politickým režimům (parlamentní/prezidentský/poloprezidentský), politickým stranám a stranickým systémům, volebním systémům (včetně volebního chování). Do této části své práce J. J. Wiatr zařadil dvě kapitoly pojednávající o roli a fungování parlamentů, resp. prezidentů a premiérů. Tady se projevuje autorův sociologizující přístup, protože zatímco z hlediska čistě politologické analýzy by vlastně nebylo nutné věnovat těmto fenoménům tolik pozornosti (mohly by být součástí pasáží zkoumajících politické režimy), z hlediska sociologie politiky je to nanejvýš pochopitelné, uvážíme-li, že J. J. Wiatr k těmto otázkám přistupuje prostřednictvím problematik politického vůdcovství, tzv. politických elit apod.

Stejně postupuje ve třetí pomyslné části knihy věnované lokální politice (opět zde zkoumá tzv. politické elity, tentokrát na místní a regionální úrovni). Čtvrtý okruh řešených otázek se týká takových jevů jako především občanská společnost a právní stát. Konečně pátý soubor analyzovaných problémů se vztahuje k zahraniční politice zemí středovýchodní Evropy, především integračním snahám příslušných států, a to jak ve vztahu k NATO a Evropské unii na jedné straně, tak i ve vztahu ke Společenství nezávislých států na straně druhé.

Jak napovídá předcházející věta, J. J. Wiatr se nevěnuje pouze „střední“ Evropě ve smyslu například Visegrádu, ale do své analýzy zahrnul všechny evropské bývalé komunistické státy včetně postsovětských zemí a států jihovýchodní Evropy.⁸ Jeho práce je tedy relativně širokou komparativní studií. Šíří záběru však zvládá bez problému. Autor totiž až na minimálně se vyskytující a meritorně nepodstatné výjimky nedělá faktografické chyby (kromě toho faktografii uvádí bez vědomého přikrášlování či naopak zamlčování⁹). Vychází z bohaté literatury,

⁸ Naopak se nevěnuje asijským postsovětským státům, protože jak přiznává, nezná je natolik dobře, aby je mohl analyzovat [Wiatr 2006a: 14].

⁹ Neznamená to, že by občas nevycházel z faktograficky přinejmenším sporných tezí. Jako nejkřiklavější příklad lze uvést jeho obhajobu gen. Jaruzelského a válečného stavu

jak domácí, tj. v jeho případě polské, tak i zahraniční. Je sympatické, že J. J. Wiatr využívá, pomineme-li polské texty, nejen především anglosaskou, v menší míře francouzskou, ojediněle německou a španělskou literaturu, ale také literaturu „středoevropskou“, tzn. texty maďarských, slovinských, chorvatských, ruských a v neposlední řadě také českých autorů (s výjimkou maďarštiny vše v originále). Využití „středoevropské“ literatury autorovi umožnilo lépe zohlednit specifika jednotlivých zemí našeho regionu, což je na práci jednoznačně vidět.¹⁰

Nejen sociologicky orientovaní čtenáři pak jistě přijmou s uspokojením skutečnost, že se autor mnohde opírá o data získaná z komparativních sociologických výzkumů. Jeho výhodou přitom je, že se za prvé mnohých výzkumů sám účastnil a za druhé, že tyto výzkumy jsou dlouhodobé, tj. kontinuálně probíhají třeba od 60. let 20. století jako například zkoumání lokálních tzv. politických elit [srov. Jacob et al. 1971; Jacob, Ostrowski, Teune 1993; Wiatr 1998c, 2002].¹¹

3.2. Historické dědictví a „strategické volby“

Vraťme se ale k výše zmíněné úplnosti Wiatrovy práce, kterou lze postihnout nejen výčtem v knize obsažených témat či analyzovaných států, ale také jiným způsobem, jak to například udělal profesor Andrzej Antoszewski z Vratislavské univerzity ve svém posudku napsaném pro nakladatelství v rámci recenzního řízení: „kniha profesora Jerzyho J. Wiatra se neomezuje na registrování a popisování faktografie, ale stanoví pokus o vybudování teorie. Autor aplikuje paradigmatu používaná ve světové literatuře za účelem objasňování mechanismů úpadku komunistických autoritativních režimů a na tomto základě formuluje

---

na začátku 80. let 20. století v Polsku pomocí argumentu, že generál tak zachránil zemi před intervencí Sovětského svazu [Wiatr 2006a: 277]. O této otázce se sice vedou spory, ale vůle a připravenost SSSR vojensky intervenovat doposud není historiografickými výzkumy prokázána. Někteří historici naopak kategoricky tvrdí, že z příslušných (a dostupných) archivních dokumentů jednoznačně vyplývá, že Sovětský svaz intervenovat nechtěl a nemohl. Viz osobní rozhovor s dr. hab. Antoni Dudkem z polského Institutu národní paměti uskutečněný ve Varšavě dne 5. 7. 2007.

¹⁰ V této souvislosti je naopak nepochopitelné Wiatrovo ignorování některých z jeho pohledu domácích autorů, kteří v Polsku patří ke špičkovým badatelům středovýchodní Evropy. Ve Wiatrově knize například nenajdeme odkaz na práce Marka Bankowicze, který je bezpochyby největším polským znalcem československé a české politiky [viz mj. Bankowicz 1998]. Napsat kapitolu o rozpadu Československa a nepoužít práci [Bankowicz 2003] je stěžejí omluvitelné. Podobně zaráží nevyužití nové knihy pojednávající o České republice vydané ve Vratislavi v roce 2005 [Albin, Baluk 2005], zvláště když ve své práci čerpá z knih vydaných ve stejném roce, rukopis tedy neuzavřel dříve.

¹¹ J. J. Wiatr uvádí další mezinárodní komparativní výzkumy, kterých se účastnil a jejichž výsledky využil ve své publikaci: zkoumání okolností, které vedou ke konsolidaci nových demokracií [srov. Przeworski et al. 1995] a výzkum politických stran [srov. Lawson, Römmele, Karasimeonov 1999].

vlastní hypotézy“.¹² Jinými slovy jde o to, že kniha není pouhou učebnicí, byť za tímto účelem může sloužit velmi dobře, nýbrž skutečnou analýzou problematiky založenou na mnohých teoretických východiscích. Jerzy J. Wiatr se nespokojí s předkládáním faktů, nebo již aplikovaných teorií na politickou praxi, ale v celé publikaci předkládá vlastní teoretický a explanační názor. Tyto pasáže jsou v celé knize nejzajímavější a mohou být podnětem k různým diskusím či polemikám.

Jerzy J. Wiatr chce ve své knize mimo jiné zaujmout stanovisko v rámci čtyř, jak sám říká, „paradigmat“ [Wiatr 2006a: 14] výzkumu politiky ve středovýchodní Evropě. Za prvé je to paradigma demokratické transice (mechanismus přechodu k demokracii), za druhé se jedná o paradigma konsolidace demokracie, za třetí jde o paradigma vlivu politické kultury na systémové změny a jejich důsledků a za čtvrté je to paradigma tzv. postkomunismu.¹³ Souhrnně a zjednodušeně řečeno je Wiatrovým cílem ukázat, v rámci těchto paradigmat, které faktory a okolnosti přispěly k úspěšné demokratické transici a konsolidaci ve středovýchodní Evropě.

Základní tyto faktory jsou dva: 1) historické dědictví středovýchodní Evropy a 2) tzv. strategické volby. Co to znamená? Jerzy J. Wiatr klade velký důraz na historii. Podle něj takové otázky jako způsob vzniku (včetně analýzy předcházejícího období), charakteristika a způsob odstranění starého režimu mají obrovský vliv na pozdější vývoj regionu. Tady je ale nutno podotknout, že současně bez ohledu na své marxistické kořeny¹⁴ varuje před absolutizací dějinného faktoru a v žádném případě neuvažuje v kategoriích „zákonitostí historického vývoje“. Dějiny jsou pro něj „pouhou“ pomůckou pro pochopení rozdílností forem jak komunistické politiky, tak i přechodu k demokracii, či následného postkomunistického vývoje ve středovýchodní Evropě. Na několika místech své práce explicitně uvádí, že pro správnou analýzu politiky v regionu je nutné zohlednit nejen dané (objektivní) podmínky, ale také politická rozhodování politiků, tedy lidí, kteří jsou vedeni nejrůznějšími pohnutkami a v žádném případě nejsou pouhými „loutkami v rukách historie“ [Wiatr 2006a: 368].

A to je právě onen druhý zmíněný faktor, který J. J. Wiatr nazývá „strategickými volbami“. Strategických voleb je mnoho, ale tři jsou podle něj klíčové. Za prvé je to strategie a taktika působení v rané fázi změn. Jsou to rozhodnutí vztahující se k otázkám, zda udržet nebo změnit mocenský systém a zda a jak provést

¹² http://www.scholar.com.pl/sklep.php?md=products&id_p=1628 (cit. 2. 2. 2008).

¹³ Vůči této poslední koncepci je značně skeptický, protože ji pokládá spíše za projev ideologického vymezování se vůči realitě než za nástroj nestranné analýzy [Wiatr 2006a: 17], v čemž má do jisté míry pravdu. Jde o to, že koncepce „postkomunismu“ prezentovaná jako politický systém svého druhu, ve kterém se pod rouškou demokratických institucí skrývají pozůstatky starého režimu [srov. Staniszkis 2005], nahrává různým teoriím spiknutí. Nicméně bez ohledu na to má tato koncepce podle Wiatra svoji hodnotu spočívající v důrazu kladeném na kontinuitu života společnosti [Wiatr 2006a: 17].

¹⁴ Občas se ale nevyhne marxistické terminologii, jako například „privilegia panující třídy“ [Wiatr 2006a: 29].

ekonomickou transformaci. Za druhé se jedná o rozhodování, jaký zvolit institucionální rámec státu. Spadají sem takové (zjednodušené) dichotomie jako například federální vs. unitární stát, parlamentní vs. prezidentský (event. poloprezidentský) režim, proporční vs. většinový volební systém, apod. Za třetí je to zahraniční orientace zemí středovýchodní Evropy, tzn. rozhodování, zda se svázat se západními mezinárodními strukturami (hlavně NATO a EU), nebo jít jinou cestou.

3.3. Diskuse nad některými závěry

Souhrn odpovědí na tyto otázky tvoří Wiatrovu komplexní interpretaci politiky ve středovýchodní Evropě po roce 1989. Tato interpretace je příliš obsáhlá na to, abychom ji zde mohli celou opakovat, a také bychom asi odradili eventuální zájemce o Wiatrovu knihu, když bychom jim dopředu prozradili všechny jeho závěry. Pro ilustraci však můžeme alespoň zmínit některé z mého hlediska sporné postoje, které profesor Wiatr zastává.

Diskutabilní je jeho pojetí přechodu k demokracii ve středovýchodní Evropě, zvláště pak v autorově domovské zemi – Polsku. V roce 1992 Jerzy J. Wiatr vypracoval jednoduchou a přitom přesnou typologii přechodů k demokracii: 1) „kontrolované otevření“, 2) „přechod dohodou“ a 3) „kapitulace“ [Wiatr 1992: 47–48]. Toto základní schéma je pak obsaženo v jeho pozdějších rozšířených typologiích zhotovených jak pro širší mezinárodní komparace [Wiatr 1999c: 323–325], tak i speciálně pro středovýchodní Evropu [Wiatr 2006a: 71]. Přestože zejména původní základní schéma je některými politikology ceněno a přijímáno [srov. mj. Novák 2003: 115–117], sám jeho tvůrce je aplikuje diskutabilně. Zatímco se Jerzy J. Wiatr například nenechal zmást existencí „kulatého stolu“ v Československu, a tedy pravděpodobně správně neřadí tuto zemi do kategorie „přechod dohodou“¹⁵, jak to udělal například S. P. Huntington [1995: 156–166], v jehož terminologii je to „přesun“ (transplacement), v případě Polska o tomto způsobu demokratizace nepochybuje [Wiatr 2006a: 71–74]. Nové historiografické výzkumy polského historika Antoni Dudka [Dudek 2004] ale tuto tezi zpochybňují a ukazují, že polský přechod k demokracii by mohl být „přeřazen“ z kategorie „přechod dohodou“ do kategorie „kapitulace“. Názory na tuto věc mohou být samozřejmě různé, každopádně profesor Wiatr mohl diskusi na toto téma více rozvinout a příslušné výzkumy zohlednit či se o nich alespoň zmínit.

Podobně lze polemizovat s Wiatrovou tezí o nadřazenosti parlamentního režimu nad prezidencialismem či poloprezidencialismem v podmínkách středovýchodní Evropy po roce 1989. Podle něj parlamentní režim lépe prospívá demokratické konsolidaci. Oproti tomu prezidentský režim nejen, že nikoliv, ale navíc může vést k autoritarismu [Wiatr 2006a: 127–134].¹⁶ Jerzy J. Wiatr tímto navazuje na

¹⁵ Podle něj se jedná o „kapitulaci“ [Wiatr 2006a: 74–76].

¹⁶ Jerzy J. Wiatr tento názor zastává již delší dobu [srov. mj. Wiatr 1999b: 7–15; Wiatr 2001: 17–33].

dlouhotrvající a v politické vědě převládající v podstatě stejnou tezi, jejíž empirickou verifikaci založenou hlavně na zkoumání Jižní Ameriky [srov. Lijphart 2000] přenáší na středovýchodní Evropu. Pomineme-li závažné argumenty některých známých politologů, kteří nadřazenost parlamentarismu zpochybňují v teoretické a široce komparativní rovině [v češtině srov. Sartori 2001: 93–146], lze i v případě středovýchodní Evropy vyslovit v této věci teoretické a empirické pochyby. Musíme totiž brát ohled na místní specifika té které země, rozdíly mezi jednotlivými státy v úrovni jejich demokratičnosti (konsolidované, semikonsolidované, nekonsolidované demokracie a autoritativní režim) a také na praktickou různost jednotlivých typů režimů, protože se málokdy vyskytují v čistých formách. Směs těchto faktorů diskusi o výhodách či nevýhodách různých typů režimů v našem regionu výrazně komplikuje [srov. Baylis 1996; Kubát 2003: 41–53].

Problém Wiatrova přístupu v této věci nespočívá ani tak v závěrech, ke kterým dochází, jako spíše v jejich absolutizování. Bylo by vhodnější poukázat třeba na tendenci ve vývoji politiky ve středovýchodní Evropě po roce 1989 směřující podle něj k lepším výsledkům parlamentních režimů oproti režimům poloprezidentským,¹⁷ určitě ale nelze kategoricky tvrdit, že parlamentní režim demokratické konsolidaci prostě prospívá, zatímco režim poloprezidentský ne. Postkomunistická politická praxe totiž bezpečně ukázala, že parlamentní režim může napomoci demokratické konsolidaci, ale také nemusí (např. Slovensko v polovině 90. let 20. stol.). Stejně tak poloprezidentský režim může bránit demokratické konsolidaci, ale opět rovněž nemusí (např. Litva,¹⁸ Polsko do roku 1997) [Kubát 2003: 52–53]. Otázkou zůstává, zda zkušenosti postkomunistických zemí vůbec vnášejí do diskuse o politických režimech něco nového. Na základě zkoumání ústavní teorie a politické praxe v zemích středovýchodní Evropy nelze potvrdit nebo vyvrátit absolutní nadřazenost jednoho politického režimu nad jinými, ve Wiatrově případě režimu parlamentního.

¹⁷ Je zarážející, že jindy terminologicky precizní J. J. Wiatr ve své knize na mnoha místech neustále hovoří v souvislosti s některými státy středovýchodní Evropy o „prezidentském systému“. S prezidentským režimem v pravém slova smyslu se přitom ve středovýchodní Evropě vůbec neseťkáme, maximálně s nějakými jeho velmi deformovanými variantami, které ale strukturálně mají blíže spíše k poloprezidencialismům. Dokonce i Bělorusko je čistě formálně spíše poloprezidentské; jinak ale není z hlediska politické teorie správné aplikovat tyto pojmy na nedemokratické politické systémy, protože v nich nefunguje princip dělby moci.

¹⁸ J. J. Wiatr [2006a: 129, 132, aj.] považuje Litvu za parlamentní režim. S takovou charakteristikou litevského režimu nesouhlasím, podle mého názoru se litevský režim blíží poloprezidencialismu, a to nejen kvůli tomu, že je litevský prezident volen v přímých a všeobecných volbách [Dančák, Kubát 2004: 182, 185–186]. Podobný postoj zastávají i jiní autoři, kteří jen používají jiný termín, a to „parlamentně-prezidentský režim“ [Podolak, Pochoďyla 2005: 348; Szura 2005: 174]. Ještě jiní autoři poukazují na smíšený charakter litevského režimu, aniž by jej jednoznačně pojmenovali [srov. Kręcisz 2005: 107–108]. Česká autorka Zuzana Řiháková [2007] píše o „oscilaci mezi parlamentarismem a semiprezidencialismem“. Nutno však dodat, že názory na tuto věc nejsou shodné. Jako parlamentní režim je Litva označena například v publikacích [Hloušek 2005: 553; Skrzypiński 2006: 209].

4. Závěr

Uvedl-li jsem na začátku předchozí podkapitoly, že zmíním některé sporné Wiatrovy postoje, pak tato moje volba právě sporných tezí je zcela záměrná, byť ne zlomyslná. Uvedená kritika či polemika není odmítavá, spíše naopak, ukazuje na dvě důležité okolnosti.

Za prvé je to výraz skutečnosti, že Wiatrova práce je intelektuálně podnětná, přímo pobízí k příslušným odborným diskusím a polemikám a o ně by nám ve společenských vědách mělo jít především. Jerzy J. Wiatr je badatel pro mnohé kontroverzní, převážně kvůli své celoživotní politické angažovanosti. Za sebe bych dodal, že oprávněně. Mám ale za to, že jeho akademické kvality jsou nezpochybnitelné a v oblasti společenskovědního bádání je jeho úloha vynikající, a to i v mezinárodním měřítku.¹⁹ To se týká také jeho politologického a sociologického zkoumání středovýchodní Evropy. Profesor Wiatr posouvá úroveň našeho vědění o politice ve středovýchodní Evropě po roce 1989 do současnosti jak v empirické, tak i teoretické rovině významně kupředu.

Za druhé, Wiatrova kniha velmi dobře naznačuje, že je velká škoda, že příslušný diskurs ustupuje v soudobé politické vědě do pozadí²⁰ (či spíše se více přesouvá do roviny historiografického výzkumu). Profesor Wiatr ve své knize dobře ukazuje, že transiologie a konsolidologie ještě nejsou mrtvými politologickými subdisciplínami, stále je o čem mluvit, stále je o co se přít. Kdyby Wiatrova kniha vyšla trochu dříve, stala by se iniciátorem odborné debaty asi mnohem intenzivněji než dnes. Možná ale přispěje k oživení tématu ve středoevropské politologii a sociologii politiky, což by vůbec nebylo na škodu. Je v této souvislosti příznačné, že Wiatrova práce obsahuje ve svém závěru více otázek než odpovědí.

Literatura

- Adamek, W. 1984. „The Open Marxism of Julian Hochfeld.“ Pp. 201–212 in P. Sztompka (ed.). *Maters of Polish Sociology*. Wrocław: Ossolineum.
- Albin, B. J., W. Baluk (eds.). 2005. *Europa Środkowa. Dekada Transformacji. Republika Czeska*. Wrocław: Arboretum, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bankowicz, M. 1998. *System władzy państwowej Czechosłowacji i Czech. Studium instytucjonalno-polityczne*. Kraków: Wydawnictwo PiT.
- Bankowicz, M. 2003. *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bauman, Z., J. J. Wiatr. 1953. *Obiektywny charakter praw przyrody i społeczeństwa: w świetle pracy J. W. Stalina: „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR“*. Referat przygotowany

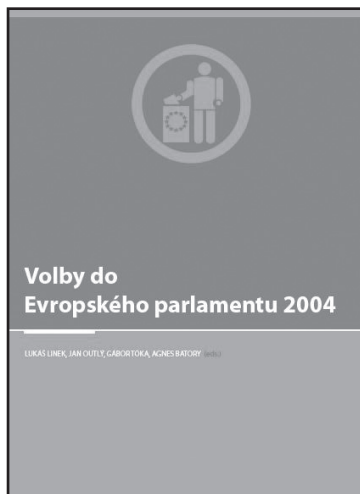
¹⁹ O čemž svědčí nejen v zahraničí vydané publikace, ale také například zahraniční přispěvatelé do sborníku vydaného na počest J. J. Wiatra [srov. Jasińska-Kania, Raciborski 1996].

²⁰ Což ovšem neplatí absolutně, protože transiologické práce se stále objevují. U nás v posledku například [Ženíšek 2006].

- na Uczelnianą Konferencję Kół Naukowych Uniwersytetu Warszawskiego przez Zygmunta Baumana i Jerzego Wiatra. Warszawa: Zeszyty Społeczno-Naukowe „Po prostu”.
- Baylis, T. A. 1996. „Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe.” *World Politics* 48 (3): 297–323.
- Dančák, B., M. Kubát. 2004. „Litva.” Pp. 178–198 in M. Kubát a kol. *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Dudek A. 2004. *Reglamentowana rewolucja. Rozklad dyktatury komunistycznej w Polsce 1989–1990*. Kraków: Arcana.
- Hloušek, V. 2005. „Litva.” Pp. 553–571 in M. Strmiska et al. *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál.
- Huntington, S. P. 1995. *Trzecia fala demokracji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jacob, B., M. K. Ostrowski, H. Teune (eds.). 1993. *Democracy and Local Governance: Ten Empirical Studies*. Honolulu: Matsunaga Institute for Peace.
- Jacob, P. E. et al. 1971. *Values and the Active Community: A Cross-national Study of Local Leadership*. New York: The Free Press.
- Jasińska-Kania, A., J. Raciborski (eds.). 1996. *Nation, Power, and Society: Essays in Honor of Jerzy J. Wiatr*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kręciszczyński, W. 2005. „Republika Litewska.” Pp. 99–134 in E. Gdulewicz (ed.). *Ustroje państw współczesnych 2*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kubát, M. 2002a. „Několik poznámek k roli vzdělání v polské politice a vzdělanostním profilům současných polských politiků.” Pp. 150–157 in J. Pešek (ed.). *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii III., University a vzdělání*. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Matfyzpress.
- Kubát, M. 2002b. „Politologie v Polsku.” *Politologický časopis* 9 (2): 221–230.
- Kubát, M. 2003. *Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán.
- Lawson, K., A. Römmele, G. Karasimeonov (eds.). 1999. *Cleavages, Parties, and Voters. Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania*. Westport-London: Praeger.
- Lijphart, A. (ed.). 2000. *Parliamentary versus presidential government*. Oxford: Oxford University Press.
- Novák, M. 2003. „Demokratický přechod a konsolidace: České země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemí střední Evropy.” Pp. 111–123 in V. Dvořáková, A. Heroutová (eds.). *II. Kongres českých politologů*. Praha: Česká společnost pro politické vědy.
- Podolak, M., P. Pochodyła. 2005. „System polityczny Litwy.” Pp. 317–352 in W. Sokół, M. Zmigrodzki (eds.). *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Przeworski, A. et al. 1995. *Sustainable Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raciborski, J., J. J. Wiatr. 2005. *Demokracie in Polen. Elemente des politischen Systems*. Warszawa: Scholar.
- Řiháková, Z. 2007. „Prezident v politickém systému Litvy: oscilace mezi parlamentarismem a semiprezidencialismem.” *Středoevropské politické studie [on-line]* 9 (1) [cit. 20. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=296>>.
- Sartori, G. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sartori, G. 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Skrzypiński, D. 2006. „Parlamente krajów Europy Środkowej i Wschodniej.” Pp. 193–216 in A. Antoszewski (ed.). *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Staniszki, J. 2005. *Postkomunizm. Próba opisu*. Gdańsk: Słowo, Obraz, Terytoria.
- Szura, O. 2005. „Litwa.” Pp. 166–185 in M. Barański (ed.). *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy, władzy, partie polityczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wiater, J. J. 1963. *Armáda, společnost, politika v USA*. Praha: Naše vojsko.
- Wiater, J. J. 1964. *Sociologia wojska*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Wiater, J. J. 1965. *Ideologia i życie społeczne*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wiater, J. J. 1968a. *Czy zmierzchn ery ideologii?* Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wiater, J. J. 1968b. *Společnost: Úvod do systematické sociologie*. Praha: SPN.
- Wiater, J. J. 1969. *Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wiater, J. J. 1970a. *Angažovaná sociologie: (črty o sociologii a politice)*. Praha: Mladá fronta.
- Wiater, J. J. 1970b. „Political Parties, Interest Representation and Economic Development in Poland.” *The American Political Science Review* 64 (4): 1239–1245.
- Wiater, J. J. 1970c. „The Hegemonic Party System in Poland.” Pp. 312–321 in E. Allard, S. Rokkan (eds.). *Mass Politics: Studies in Political Sociology*. New York: The Free Press.
- Wiater, J. J. 1973. *Marksistowska teoria rozwoju społecznego*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wiater, J. J. 1977. *Sociologia stosunków politycznych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wiater, J. J. 1978. *Essays in Political Sociology*. Wrocław: Ossolineum.
- Wiater, J. J. 1979. *Společnost. Wstęp do socjologii systematycznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wiater, J. J. 1981. „Poland’s Party Politics: The Extraordinary Congress of 1981.” *Canadian Journal of Political Science* 14 (4): 813–826.
- Wiater, J. J. 1987a. *Marksizm i polityka*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wiater, J. J. (ed.). 1987b. *Władza lokalna w warunkach kryzysu*. Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wiater, J. J. 1988. *The Soldier and the Nation: The Role of the Military in Polish Politics, 1918–1985*. Boulder, London: Westview Press.
- Wiater, J. J. 1989. „The Civic Culture from a Marxist-Sociological Perspective.” Pp. 103–123 in G. A. Almond, S. Verba (eds.). *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park, London: Sage.
- Wiater, J. J. (ed.). 1990. *Wartości i przemiany ładu gospodarczego i politycznego: Polska 1989–1990*. Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wiater, J. J. 1991. *Zmierzchn systemu (Historia i perspektywy demokratycznego socjalizmu w Europie Wschodniej)*. Warszawa: Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauzy.
- Wiater, J. J. 1992. *Four Essays on East European Democratic Transformation*. Warsaw: Scholar.
- Wiater, J. J. 1993a. „Krótki” *Sejm*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW.
- Wiater, J. J. 1993b. *Wybory parlamentarne 19 września 1993: przyczyny i następstwa*. Warszawa: Scholar.
- Wiater, J. J. (ed.). 1993c. *The Politics of Democratic Transformation: Poland After 1989*. Warsaw: Scholar.
- Wiater, J. J. 1996a. *Co nam zostało z tych lat? Szkice i polemiki*. Toruń: Adam Marszałek.
- Wiater, J. J. 1996b. „Executive-Legislative Relations in Crisis: Poland’s Experience, 1989–1993.” Pp. 103–115 in A. Lijphart, C. H. Waisman (eds.). *Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin America*. Boulder: Westview Press.

- Wiatr, J. J. 1996c. „From Reforms of the System to System Transformation.“ Pp. 9–27 in J. J. Wiatr (ed.). *Political Sociology and Democratic Transformation in Poland*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. (ed.). 1996d. *Political Sociology and Democratic Transformation in Poland*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. 1997. „Poland’s Three Parliaments in the Era of Transition 1989–1995.“ *International Political Science Review* 18 (4): 443–450.
- Wiatr, J. J. 1998a. *Słowienia: przykład udanej transformacji*. Warszawa: Instytut Badań Społecznych i Międzynarodowych Fundacji im. Kazimierza Kelles-Krauza.
- Wiatr, J. J. 1998b. „Strategiczny wybór dla Polski.“ Pp. 62–70 in *Problem główny współczesnej polskiej lewicy*. Warszawa: Instytut Badań Społecznych i Międzynarodowych Fundacji im. Kazimierza Kelles-Krauza.
- Wiatr, J. J. (ed.). 1998c. *Władza lokalna w warunkach demokracji. Raport z badań*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. 1999a. *Nie zmarnowaliśmy tych lat. Sejm, Rząd, Lewica (1993–1997)*. Toruń: Adam Marszałek.
- Wiatr, J. J. 1999b. „Parliamentarism vs. Presidentialism: Old Debate, New Experiences of Postcommunist States.“ Pp. 7–15 in V. Dvořáková (ed.). *Success or Failure? Ten Years After*. Praha: Česká společnost pro politické vědy.
- Wiatr, J. J. 1999c. *Socjologia polityki*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. 1999d. *Socjologia wielkiej przemiany*. Warszawa: Krajowa Agencja Promocyjna.
- Wiatr, J. J. 2000. *Socjaldemokracja wobec wyzwań XXI wieku*. Warszawa: Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza.
- Wiatr, J. J. 2001. *Prezydent w systemie demokratycznym*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej.
- Wiatr, J. J. (ed.). 2002. *Władza lokalna po reformie samorządowej*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. et al. 2003. *Demokracja Polska 1989–2003*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. 2004a. *Refleksje o polskim interesie narodowym*. Warszawa: Instytut filozofii i socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Wiatr, J. J. 2004b. *Szkice o polityce i świadomości historycznej*. Toruń: Adam Marszałek.
- Wiatr, J. J. 2005a. „A Small Power’s Strategy: Poland and the Ukrainian Crisis of 2004.“ *Politics in Central Europe* 1 (1): 93–103.
- Wiatr, J. J. 2005b. *Dylemat amerykański po sześćdziesięciu latach*. Toruń: Adam Marszałek.
- Wiatr, J. J. 2006a. *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr, J. J. 2006b. „Rządowe kadry – spojrzenie socjologa i byłego ministra.“ Pp. 347–367 in J. Raciborski (ed.). *Elity rządowe III RP 1997–2004. Portret socjologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Ženíšek, M. 2006. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk.

LUKÁŠ LINEK,
JAN OUTLÝ,
GÁBOR TÓKA,
AGNES BATORY (EDS.)

VOLBY DO EVROPSKÉHO PARLAMENTU 2004

V roce 2004 proběhly celkem již šesté volby do Evropského parlamentu. V České republice se nicméně jednalo o první takovéto volby. Teprve samotné konání těchto voleb přineslo do české odborné literatury i popularizačních textů koncepty a teorie, jež s volbami do Evropského parlamentu souvisejí. Jedná se především o teorii národních voleb druhého řádu.

Publikace přináší studie, jež analyzují volby do Evropského parlamentu především z hlediska voličů. Jedná se o první publikaci v českém jazyce, která je primárně založena na analýze dotazníkových šetření provedených krátce po volbách. Publikace *Volby do Evropského parlamentu 2004* zahrnuje celkem 15 studií. První tři studie se zabývají vztahem mezi voliči a politickými stranami z hlediska reprezentace. Základní otázkou, na niž tyto texty hledají odpověď, je, zda politické strany zauímají stejné postoje jako jejich voliči a zda zdůrazňují taková témata, jež jsou důležitá i pro voliče. Druhá skupina studií zkoumá, co vede voliče k tomu, hlasovat určitým způsobem, a proč se voleb vůbec účastní. Třetí skupina textů analyzuje stranický systém Evropské unie a vliv voleb do Evropského parlamentu na národní stranický systém. Poslední čtyři studie se věnují volbám do Evropského parlamentu v České a Slovenské republice. Rozsah publikace je 314 stran.

Cena publikace je 330 Kč bez DPH.

Vydal Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2007
Objednávky přijímá: Tiskové a ediční oddělení, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1,
110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, e-mail: Monika.Kuzelova@soc.cas.cz